

плеяду яскравих, талановитих, раніше замовчуваних імен, серед яких: П. Куліш, М. Костомаров, М. Драгоманов, О. Кониський, О. Барвінський, Я. Чепіга (Зеленкевич), С. Русова, М. Скрипник, Б. Грінченко, В. Науменко, П. Ващенко та багато інших.

Історичне дослідження часописів допоможе зорієнтуватися читачеві у багатстві інформаційних ресурсів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського та сприятиме фаховому забезпеченню досліджень науковців і практиків не лише з психологічних та педагогічних питань, а й з бібліології, бібліотекознавства, журналістикознавства, культурології загалом.

Показчик призначено для науковців, учителів, студентів, книгознавців, працівників бібліотек. Він стане у пригоді всім, хто цікавиться педагогічною пресою, історією освіти та бібліотечної справи.

Список використаної літератури

1. Вестник воспитания. – М., 1890–1917.
2. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб, 1835–1917.
3. Журнали психолого-педагогічної тематики XIX – початку XX ст. з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського : історико-бібліографічне дослідження / АПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд. : Н. Г. Мацібора, В. М. Іващенко, О. Б. Бондарчук та ін. ; наук. ред. П. І. Рогова ; наук. консультант Л. В. Снісарчук. – К. : Четверта хвиля, 2009. – 128 с. – Бібліогр. : с. 9. (18 назв).
4. *Зайченко, І. В.* Проблеми української національної школи у пресі (друга половина XIX – початку XX ст.) : навч. посіб. / І. В. Зайченко ; за ред. М. Д. Ярмаченка. – Львів, 2002. – 342 с.
5. *Обрезкова, И.* Педагогическая периодика России XIX – начала XX века / И. Обрезкова // Нар. образование. – 2000. – № 10. – С. 288–297.
6. *Пироженко, Л.* Педагогічна преса як джерело дослідження проблем реформування змісту загальноосвітньої школи / Лідія Пироженко // Історико-педагогічний альманах. – К., 2006. – Вип. 2. – С. 16–19.
7. *Побірченко, Н.* Проблеми освіти на сторінках часопису «Киевская Старина» (1882–1906) / Наталя Побірченко. – К. : Наук. світ, 2000. – 91 с. – Бібліогр. С. 71–74.
8. *Рогова, П. І.* Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство / П. І. Рогова. – К., 2004. – 206 с.
9. *Романюк, М. М.* Схема повного бібліографічного опису періодичних видання / М. М. Романюк, М. В. Галушко // Зб. пр. Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1994. – Вип. 1. – С. 271–290.
10. Світло. – К., 1910–1914.
11. Свободное воспитание. – М., 1907–1917.

УДК 02:001.814:050”17/19”

Олена Лопата,

мол. наук. співробітник НБУВ

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО БІБЛІОТЕКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (XVIII – ПОЧАТОК XX ст.)

У статті розглянуто основні аспекти розвитку журнальної бібліографії XVIII – початку XX ст. Стисло проаналізовано визначальні журнальні публікації зазначеного періоду та коротко охарактеризовано перші європейські, вітчизняні та російські часописи. Окреслюються методологічні та методичні аспекти дослідження періодичної преси, питання систематизації та класифікації журнальних видань у зазначений час.

Ключові слова: документ, періодичне видання, преса, журнал, часопис.

Періодичним виданням та питанням обслуговування читачів у вітчизняному (під яким до 1991 р. ми будемо розуміти не тільки українських авторів, а й ту бібліотекознавчу традицію, яка конституювалась в межах Росії та СРСР) і західному бібліотекознавстві присвячена досить численна література, що включає як розгляд загальних питань, так і аналіз окремих аспектів даної проблематики.

Складність змісту, багатоплановість понять «документ», «періодична преса», «журнальне видання», «часопис» стимулювало появу публікацій, у яких вивчалися різні аспекти книгознавчої діяльності, що мають безпосереднє відношення до проблематики даного дослідження.

Вагомий теоретичний внесок щодо визначення ролі й місця преси в системі інформаційних комунікацій, дослідженні історії видавничої справи, осмисленні сутності й структури періодичних видань здійснено українськими вченими – В. Ігнатієнко [11; 12; 13; 14], М. М. Ясинським [58; 59; 60], Ів. Кревецьким [17], М. Сагардою [47; 48; 49; 50; 51], Д. Лисиченко [21; 22]; російськими – М. В. Ломоносовим [28], В. Г. Белінським [5], Л. К. Ільїнським [56], М. М. Лісовським [23; 24], О. М. Ловягіним [25; 26], М. М. Сомовим [53], іноземними – Г. Ф. Міллером [1; 28; 35], Дж. Лільберном [15], Г. Геттерінгтоном [15], Й. Шлеффелем [15].

У тексті дослідження даються посилання на публікації всіх згаданих авторів та інші роботи, що містять відомості по розглянутих документах.

Основним джерелом цього дослідження стали самі журнали, законодавчі акти та книжкові друкуки, розглянуті «de visu». Залежно від ролі того або іншого видання застосовувався й різний рівень аналізу – від побіжного перегляду окремих номерів до ґрунтовного опрацювання підшивок за багато років.

Особисте вивчення документів дало можливість отримати повне уявлення про зазначені періодичні видання, їхні задачі та програми, структуру, видавців, редакторів, авторів, жанри, мову й стиль викладення матеріалів, оформлення та діапазон публікацій тощо.

Основна мета публікації – ознайомлення з першими вітчизняними та російськими часописами XVIII–XIX ст., висвітлення закономірностей розвитку національної журнальної періодики XIX – початку XX ст. та аналіз бібліотекознавчих поглядів щодо визначення самого терміну «періодичне видання» на зазначеному етапі, а саме: «що власне треба називати періодикою, який обсяг цього поняття, які видання обіймає цей термін» [111, с. 16].

У зв'язку із широким часовим проміжком огляду матеріалів та численністю публікацій, що істотно різняться між собою в роботі, єдино правильним методом дослідження, на наш погляд, є метод порівняльного аналізу.

Не акцентуючи увагу на газетах Римської імперії й Китаю, що не завдали особливого впливу на європейську видавничу справу, історію періодичної преси в Європі, на переконання О. М. Ловягіна, ймовірно вести із початку XVII ст., коли в Німеччині з'явилися перші друковані щотижневі газети (1609). З того ж сторіччя беруть початок наукові видання, що виходять періодично; тут фундатором є Франція, з її «Journal des Savants», що був виданий 1665 р. та проіснував майже 350 років [27, с. 113].

Друкуючи на своїх сторінках матеріали із природничих наук, видання стало прототипом наукового часопису для багатьох країн Європи. В перші десятиріччя існування журналів у сучасному розумінні наукова інформація значно домінувала над соціально-політичною. Кількість публікацій із наукової проблематики істотно перевищувала кількість загальнополітичних статей. Цікаво, що з 80-х років XVI ст. у Лейдені працювала славетна сім'я Ельзевірів. Їх друкарні успішно проіснували більше 100 років: 1587–1688. Сімейне підприємство переказало своє ім'я книжкам та часописам, що ним видавалося [27, с. 52].

Одноименна фірма зі сторічними традиціями існує й донині. «Ельзевіри» відрізнялися й вирізняються характерним малим форматом та позначаються залежно від типу видання, двома різними марками: або

самітник, що читає книжку біля дерева з девізом «non solus» («не один») або небесний глобус («Ельзевірівська сфера»). Фірма постійно брала участь у франкфуртському книжковому ярмарку, і у Франкфурті в неї був навіть постійний склад [27, с. 52], що також характерно й для нашого часу.

Історія української періодичної преси, на думку багатьох науковців, і досі terra incognita [11; 17; 18; 59]. Особливості розвитку вітчизняної періодики XVIII – поч. XX ст. обумовлені низкою історичних причин, насамперед, перебування українських земель у складі різних держав (Росії, Австро-Угорщини та Румунії).

Стоячи на ґрунті географічному, В. Ігнатієнко вважає початком української преси 1816 р., коли у Харкові вийшла перша книжка «Украинского вестника» [11, с. 26; 13, с. 11]. 1812 р. у Харкові вийшло 12 номерів «Харьковского еженедельника». Видавав його Лангнер, але найбільш авторитетним керівником «Еженедельника» був проф. сільсько-господарських наук Харківського університету К. Нельдехен. На думку М. Ясинського, саме журнал-тижневик (за термінологією проф. Багалія – газета), перше на Україні періодичне видання [59, с. 43–44].

Ів. Кривецький дотримується іншої думки. Дослідник вважає, що «періодична преса на Україні появляється у XVIII ст. Як і перша книжка, також і перша газета появляється на Західній Україні, у Львові» [17, с. 6]. Ще 1907 р. др. В. Щурат опублікував у «Записках Наук. Т-ва ім. Шевченка» текст «Львівського тижневика з 1749 р.» («Kuryer Lwowski»), до того часу невідомого бібліографам. Утім, зауважує Ів. Кривецький, «приглянувшись ближче згаданому «тижневикові» можна ствердити, що це т. зв. одноднівка. . . Одноднівки такі відомі бібліографії XVII–XVIII вв.» [17, с. 6]. Першим періодичним виданням у Львові, а також в Україні, стверджує бібліограф, є «Gazette de Leopold» з 1776 р. Усіх чисел у згаданім примірнику 51. Відступ часу між поодинокими номерами витримує 6–8 днів. Тільки відступ між числом 1-м і числом 2-м був дещо більший – 12 днів. «С це отже тижневик», – визнає автор [17, с. 6].

Початковим науковим виданням Росії (до складу якої на той час уходили й землі південно-східної України), на думку переважної більшості російських бібліографів, стали «Commentarii Academiae scientiarum» («Комментарии Академии наук»), що вийшли латинською мовою в Санкт-Петербурзі 1726 р. Згодом (1728 р.), окремим номером було опубліковано їх основну частину за назвою «Краткое описание комментариев Академии наук». Редактором-видавцем «Комментариев» був Генріх Фрідріх Міллер (1705–1783), ад'юнкт Академії наук, згодом академік, відомий історіограф, автор фундаментального дослідження Сибіру. Том коментарів поділявся

на три основних розділи: «Математический класс», «В классе физическом», «В классе историческом». Діапазон наук строго не лімітувався, і в цих же рубриках публікувались матеріали, присвячені медицині, ботаніці, астрономії. Зміст «Комментариев» – наукові статті відомих учених того часу, академіків І. Германа, Г. Бернгарда, Х. Гольдбаха, Ф. Мейера та інших. Однак найбільш видатні роботи належали представникам уславленої династії Бернуллі-Якова [1, с. 8].

Незважаючи на такий представницький склад авторів та опублікованих матеріалів, видання не мало належного резонансу та не здобуло успіху в читачів. Знання російський бібліограф О. М. Неустроев наводить такі слова Г. Ф. Міллера про долю «Комментариев»: «При всём том книгу никто не хотел похвалить, не умели понять, что читали, и своё неумение называли темнотою изложения и неверностью перевода, вследствие чего издание не продолжалось» [35, с. 11]. Таким чином, спроба створення першого наукового часопису в Росії порушилась відразу ж після опублікування вихідного номеру, однак «Commentarii» продовжували видаватися як збірник наукових праць у міру накопичення матеріалу, спочатку щорічно, потім раз у два роки, а іноді й рідше. Усього з 1728 по 1751 р. вийшло 14 томів. Видання друкувалося тільки латинською мовою й розсилалося за кордон.

Природно, що «Commentarii» як неперіодичне видання латинською мовою відсутнє в бібліографічному покажчику періодики М. М. Лісовського, котрий включив до матеріалів із праць Академії наук тільки «Содержание учёных рассуждений императорской Академии наук», що було видане в 4 томах у Петербурзі з 1748 по 1752 рр. і котре є, на думку Н. М. Лісовського, продовженням «Краткого Описания Комментариев Академии наук, 1728» [6].

Із січня 1728 р. за редакцією Г. Ф. Міллера почала виходити газета «Санкт-Петербургские ведомости». Газета видавалась двічі на тиждень, обсягом у два аркуші невеликим форматом (близько 20 x 12 см), де містилось приблизно 8 тис. знаків тексту [1, с. 9].

1750 р. Академія наук розпочала видання «нових коментарів» («новых комментариев») латинською мовою [1; 28]. На думку М. В. Ломоносова, потреба в обміні науковою інформацією в середині XVIII ст. почала відчуватися досить виразно. 3 (11) січня 1754 р. науковець доповідав графові І. І. Шувалову: «Весьма бы полезно и славно было нашему отечеству, когда бы в Академии начались подобные сим (речь шла о «Примечаниях». – Л. О.) периодические сочинения, только не на таких бумажках по одному листу, но повсямесячно, или по всякую четверть или треть года, дабы одна или две-три материи содержались в книжке, и в меньшем формате, чему много

имеем примеров в Европе, а из которых лучшим последовать или бы свой, применясь, выбрать можно» [28, с. 498].

У листопаді 1754 року відбулось засідання академії наук, на котрому обговорювалась ідея створення першого російськомовного часопису. Учасники наради затвердили концепцію видання, установили періодичність (1 раз на місяць), вартість (2 карбованці на рік), ухвалили відповідне рішення та обіцяли активну участь у публікаціях. Редактором нового часопису «Ежемесячные сочинения, к пользе и увеселению служащие» було призначено Г. Ф. Міллера [28, с. 10–11; 1, с. 11]. «Ежемесячные сочинения» присвячувались перш за все історії, географії, економіці. У кожному числі публікувалося від п'яти до десяти матеріалів. Обсяг номера складав від трьох до п'яти друкованих аркушів (100–150 сторінок невеликого формату 20 x 12 см), без ілюстрацій. Як правило, два матеріали кожного примірника (13–15 сторінок) були віршованими. Величезне значення й популярність мали актуальні для того часу роботи з фінансів і економіки. Так, у жовтневому числі за 1755 р. було розпочато публікацію «Маркиза Изроима Беллони, знатного купца в Риме рассуждение о коммерции и монете», що було продовжено в декількох наступних номерах. У серпні 1755 р. надруковано статтю «О прибытках и убытках коммерции в Англии и во Франции» [1, с. 11].

З початку XVIII ст. в Європі починають видаватися журнали загального, часто моралізуючого характеру; їх творці, англійці Стиль і Аддисон, у легкій формі вчили «як варто поводитися в громадських місцях, які книжки читати, як спілкуватися із чоловіками, коханками й друзями». У XIX ст. цей тип журналу перетворився на буржуазні щотижневики й щомісячники (також двотижневики) для «домашнього читання», у котрих публікувались родинні повісті й романи [27, с. 113].

В. Г. Белінський писав: були часи, коли журнали в Європі переважно називалися «зрителями», зараз найменування «обозрений» («revue») зосталось за ними виключно й визначає те ж саме, що на Русі слово «журнал», а журналами називають там і газети [5, с. 512]. Ця тенденція зберігається й донині.

У XIX сторіччі сформувалися журнали гумористичного й сатиричного спрямування, останні неодмінно з політичним відтінком. Своєрідним явищем у Росії й південно-східних областях України було набуття «товстими журналами» – щомісячниками із загальнолітературним змістом статусу органів політичної пропаганди. Пояснювалося це значною мірою цензурними умовами, що не санкціонували появи визначеної партійної преси [27, с. 53].

Особливе місце у висвітленні питання щодо поширення періодичних видань та читацького попиту в XIX ст. займає журнал «Современник», де було надруковано точні відомості про число передплатників часопису з розподілом їх за роками [24, с. 3–7].

Перші досвіди статистики періодичної преси належать до початку XX ст. [24, с. 9]. У роботі М. М. Лісовського «Книговедение как предмет преподавания, его сущность и задачи» наводяться такі дані. З 1908 по 1912 рр. число періодичних видань у Росії збільшилось з 2028 назв до 2787 [23, с. 20–21]. За загальною писемною продуктивністю Росія (до складу якої входила й Малоросія) на початку XX ст. посідала одне з головних місць в Європі. Цифри для Росії «воістину значні» було наведено, як зазначає автор, щоб наочно показати, наскільки сама справа видавничої діяльності потребує розгляду питань книгознавства й статистики книжкового обігу [23, с. 21].

Невпинний розвиток науки й техніки та бурхливі історичні події кінця XIX – початку XX ст. призвели до виникнення новітніх напрямків фундаментальних досліджень та появи новочасних галузевих та фахових видань. Журнальна публікація почала виступати одним з основних засобів інформаційних сполучень, що значно випереджав книгу за оперативністю публікації матеріалів. Як зазначив М. Сагарда, «незвичайний зріст періодичної преси газетного й журнального типу не випадковий і не штучний: він природно походить із присутніх завдань та властивостей періодичної преси, що тісно зв'язують її життям в різних його формах і напрямках... Періодична преса дає змогу відразу знімати й розв'язувати питання дня, як вони виявляються сьогодні, не чекаючи повного їх розвитку та розкриття, остаточного оформлення й вирішення, охоплювати не лише в цілому, а і частинах... Ось чому центр ваги в усякій літературній продукції помітно переходить до періодичної преси, і ...відсоткове відношення періодичної преси до монографічних праць щодалі невпинно зростає в бік періодики, й періодична преса стає непереможним конкурентом книжки. Хто працював науково, той з власного досвіду знає, яка сила потрібна матеріалів міститься саме в журналах і навіть у газетах, а спостереження над цитатами в наукових працях та над бібліографічними показниками дають знати, що на одну монографічну працю припадають десятки журнальних статей; є й такі питання, що матеріали для них розкидано лише по журналах, у дрібних замітках» [51, с. 15].

Ще на початку XX ст. М. М. Лісовський запропонував використовувати різні підходи у дослідженні книги й журналу: «оскільки періодичні видання мають деякі свої особливості як у відношенні їх виготовлення, так і у

відношенні розповсюдження та опису, то й розгляд та вивчення їх могли б бути виділені в особливий, додатковий, розділ книгознавства...» [23, с. 8], де під даним виразом мається на увазі «вивчення всього того, що стосується книги або книжкової справи з найдавніших часів до наших днів» [23, с. 10]. Дослідник відзначав, що під книгознавством ми повинні розуміти наукову дисципліну, що поєднує технічні, практичні й теоретичні пізнання, що стосуються книги як такої в її минулому й сучасному і має на меті з'ясування умов виникнення, поширення й експлуатації творів писемності й друку, а також висвітлення причин і наслідків кількісного складу цих добутоків за різних обставин [23, с. 10].

Дещо раніше, наприкінці XIX ст., науковець ставив питання про необхідність вивчення друкованих видань та зауважував, що статистика періодичної преси є абсолютно не розробленою. Поодинокі, випадкові спроби охарактеризувати в цифрах стан періодичної справи в Росії хоча й існували, але були досить незначні як щодо обсягу й повноти відомостей, так і стосовно часу, до якого вони належать. М. М. Лісовський всебічно аргументував твердження, що статистика наявності вимагає детальних повних каталогів та реєстрів періодичних видань, у чому за винятком XVIII ст. залишаються великі прогалини. Для статистики розповсюдження видань, на думку автора, у бібліографів є матеріал ще менш задовільний [24, с. 3–7].

Дослідник стверджував, що нестачу відомостей про розповсюдження періодичних видань певною мірою може бути поповнено звітами центральних бібліотек. Прикладом цього є Імператорська Публічна Бібліотека, котра щорічно публікує розгорнуті данні про число відвідувачів, кількість вимог на книги й періодичні видання. Увесь цей матеріал, на думку бібліографа, міг би стати основою для різного роду підрахунків та висновків [24, с. 9].

«Перша спроба обслідування бібліотек у всеукраїнському масштабі припадає на часи післяреволюційні – саме на рік 1918. Обслідування це мало суто практичне завдання... і мусило охопити насамперед бібліотеки громадські, земські й тодішні просвіти» [55, с. 35].

Дослідження було проведено «анкетним порядком». Анкета, розроблена бібліотечно-музейним відділом тодішнього міністерства народної освіти, складалась з таких основних рубрик:

I. Відомості про бібліотеку (серед основних підпунктів: кількість українських томів (зазначити за можливістю точно); кількість видань на руській та інших мовах, які торкаються українського питання; назви українських журналів та часописів (заголовки й за які роки кожний); склад українських книжок за змістом (поділ за відділами):

a) приблизна кількість томів красеного письменства;

б) приблизна кількість томів наукового змісту).

II. Як входять українські книжки до складу бібліотеки:

а) чи складають окремий відділ;

б) чи розкладені за загальною системою, уживаною в бібліотеці.

III. Відомості про бібліотекаря (серед основних підпунктів: якими мовами володіє бібліотекар; знайомство з українською книжкою (знання українських видавництв, знання українського письменства красного та наукового) [55, с. 35–36].

Як бачимо, українські видання, зокрема вітчизняні журнали та часописи, цікавили співробітників міністерства народної освіти в першу чергу та були виділені в «обслідуванні» в окремий розділ.

Цінний фактичний матеріал щодо становлення української журнальної періодики в перші роки радянської влади можна знайти в працях Гуртка бібліологів (опубліковано: «Бібліологічні вісти» за 1923 р.), «Трудах» Інституту книгознавства [55], роботах Ю. Меженка [30; 31; 32; 33], Д. Балики [3, 4], О. Карпинської [4], Д. Лисиченко [21; 22], В. Дем'янчука [7; 8], С. Пастернака [38]. Історію вітчизняної преси відображено в публікаціях В. Ігнатієнка [11; 12; 13; 14], І. Кривецького [17], І. Крип'якевича [18], М. Куфаєва [19; 20], Ф. Максименко [29], В. Міяківського [34], Єв. Перфецького [39], В. Романовського [42], В. Січинського [52], С. Таранушенка [54], М. Ясинського [58; 59].

В цілому ж на поч. XX ст. «українська преса, з'явившись по всіх землях України» та «народившись за межами територіально-етнографічними, стала тією трибуною, звідкіль ...голос лунав до країн Європи та Америки і еднав українське громадянство з громадянством інших держав» [13, с. 52].

Розробляючи методику комплексного вивчення журнальних періодичних видань, в першу чергу доцільно визначити самі поняття «книга», «преса», «періодика», «журнал», «часопис». Не зважаючи на те, що початок розгляду термінологічного питання припадає ще на кінець XIX – початок XX ст. (Л. К. Ільїнський [10], М. О. Рубакін [43; 44; 45; 46], М. М. Лісовський [23], О. М. Ловягін [27]), дотепер не існує єдиного погляду на вирішення цієї проблеми.

У час появи терміну «періодичні видання» в Росії та на лівобережних землях України його значення було точно визначено, – це «седьмичные листки и месячные сочинения». «Сочинители таковых периодических листков... тем лучше были приняты, чем ближе они своего намерения держались» [10, с. 108]. І в XVIII – на початку XX сторіччя періодична преса характеризувалася таким, на погляд Л. К. Ільїнського, «зовнішнім» розумінням слова. «Сама преса й донині ще, – відзначав автор 1918 р., – додержується буквального значення терміну» [10, с. 108].

Видання, що не друкувались у визначений заздалегідь час, періодичними не називалися. Наприклад, газета «Учредительное собрание» (1917 р.) – орган Виборчого комітету – називалася в підзаголовку «неперіодичним» виданням № 1. Але надалі до терміну починають долучати поняття, що виходили за межі точно визначеного змісту. Особливо це стосується досліджень періодичної преси.

Л. К. Ільїнський зауважував, що в нашому використанні є багато слів, їх ми вживаємо часто та в їх прямому значенні цілком правильно. В галузі дослідження періодичної преси такої усталеності терміну немає. До таких слів Л. К. Ільїнський відносив і вислів «періодичне видання». Але, якщо взяти до уваги весь обсяг явищ, що входять у дане визначення, відкривається глибоке протиріччя слова з реальними фактами [10, с. 108]. Л. К. Ільїнський спробував звернутися до законодавчих актів минулих часів, виходячи з тих міркувань, що до них можна поставити суворі вимоги стосовно визначення поняття: юридична точність у законодавстві – основа всього. Однак і тут він не знайшов правничої окресленості й такого формулювання, що давало б змогу відрізнити періодичне видання від будь-якого іншого. Навіть більше – одна з комісій, що виробляли проект цензурного статуту, висловила таку думку: «Не можна вказати жодної зовнішньої ознаки, за якою можна було б без помилки відрізнити періодичне видання від усякого іншого» [10, с. 108–109].

До таких висновків прийшов і О. І. Браудо. З приводу питання про зведений каталог періодичних видань іноземними мовами бібліограф писав: «Видання зведеного каталогу Periodica є справа досить складна насамперед тому, що дуже тяжко визначити зміст такого каталогу, важко визначити поняття періодичного видання, що не припускало б жодних ухилів» [51, с. 17].

На думку Л. К. Ільїнського, словосполучення «періодичне видання» не відповідає дійсності, бо в багатьох випадках видавцями порушується сам принцип періодичності. Утім, навряд чи це все, вважає дослідник, змінює суть справи й позбавляє друкування права бути включеним в обсяг поняття періодики. Тут тільки один висновок, – слід відмовитися від самого терміну «періодичне видання» (відмовитися від нього в його нинішньому розумінні визначеного строку публікацій). Більше відповідає практиці, вважає автор, означення всіх таких видань «повременими», оскільки зміст цього слова не накладає на видавництво зобов'язання щодо реальних строків й усуває протиріччя на ґрунті невідповідності вимог і їх виконань [10, с. 112].

Науковець стверджує, що недоцільно шукати якусь одну рису, щоб

відрізнити «повременное издание» від будь-якого іншого [10, с. 110]. Тільки сукупність ознак може дати визначення для кожного окремого факту. Л. К. Ільїнський зазначає, що важливо накреслити ці ознаки хоча б навіть для теоретичних цілей – поставити це питання на обміркування, не розраховуючи на повноту розв'язки. Він аналізує цілу низку особливостей, що їх зазначали різні дослідники періодичної преси.

Серед ознак, що вирізняють «повременное издание» від будь-яких інших, підкреслює бібліограф, – єдність і визначеність організації, що його публікує. Це – та редакційна колегія, що опікується правильністю функціонування видання. Цим усяке «повременное издание» відрізняється від колективної або одноосібної книги, де роль персоналі, автора закінчуються в момент виходу публікації.

«Повременное издание» не може спрогнозувати своє завершення та передбачається поза часом у своєму існуванні. Воно може бути скасовано під впливом різних умов, але в момент свого створення планується неперервним. Немає «повременного издания», розрахованого на місяць, на рік, як не існує книги, яка б ніколи не закінчувалась.

Друга ознака, пов'язана з певною організацією – спільність назви, що проходить через низку випусків.

Перераховані зовнішні особливості є відображенням тієї внутрішньої, організаційної роботи редакції, що формують образ журналу. Але, звичайно, направленість, поєднувальна основа видання, відзначається й на інших його рисах, про які можна говорити як про ознаки «повременных изданий» [10, с. 112–114].

Одним з визначальних складників поняття буде «публічність», тобто загальнодоступність завдяки масовому випуску екземплярів. Несуттєвим є формат, оскільки це цілком залежить від технічних причин. Другорядною ознакою, як зазначає автор, буде й передплата на видання. Все це обумовлюється зовнішніми обставинами. Видання може бути цілком безкоштовним, може мати передплатників або розраховувати тільки на роздрібний продаж. З технічних умов існування преси більше значення має періодичність виходу видання [10, с. 110–111].

Серед внутрішніх ознак «повременного издания» важливу роль відіграє реагування на події сьогодення. У цьому – завдання, ціль, а в кінцевому результаті – призначення «повременных изданий»: вони допомагають якнайшвидшому обігу думки.

«Повременное издание» має на меті, визначає Л. Ільїнський, обслуговувати потреби за можливістю більшої кількості читачів. Для видання важливо, щоб порушені ним питання були цікаві для ймовірно

ширшого кола людей, щоб журнал був відповіддю на запити усіх читачів, а не тільки їх частини [10, с. 117–118].

Отже, можна констатувати, що Л. Ільїнський виділяє такі риси «повременного издания»: спільність назви; організованість редакційного колективу; неперервність видання як такого; розмаїття змісту.

У зв'язку із цим слід згадати О. М. Ловягіна, який стверджував, що проблемі дефініції періодичних видань слід надати практичного значення, оскільки від її вирішення залежить опис видання як книги або як журналу. Автор вважав, що недоречно складати реєстр періодичних видань, не давши їм спочатку визначення, але теоретичне вирішення не допоможе справі і доведеться керуватися тим, як саме видання себе називає. Щоправда, зазначає дослідник, існує низка перехідних видань: типові книги, збірники періодичні і неперіодичні, альманахи, щорічники, що виходять числами тощо. Тут можливе встановлення межі лише в інструкційному порядку, а ніяк не у форматі загальнообов'язкового правила: періодичним вважається те видання, котре виходить двічі на рік (або частіше) під одним і тим же заголовком. На думку автора, питання про формулювання стосується більше книжкової статистики, чим бібліографії [27, с. 115].

Переконання О. М. Ловягіна щодо визначення періодичної преси багато в чому перетинаються з поглядами М. О. Рубакіна. Згідно з М. О. Рубакіним, публіцистика спирається на злободенну «мнему» конкретного історичного моменту з метою впливу на нього і головним чином на емоції сучасників, а деколи і на їх інстинкти, де «мнема» – це все те, що людина бачила, чула, відчувала, випробовувала, взагалі весь її життєвий досвід, що його розуміють в найширшому значенні слова, як досвід особистий, сімейний, соціальний, історичний і філогенез. За вченням психології кінця XIX – початку XX ст. «мнема» – поняття одночасно і фізіологічне, і психологічне. Її можна визначити як сукупність тих фізичних і психічних наслідків, що залишаються в живій речовині після кожного випробуваного ним роздратування – збудження. [43–45]. У XX столітті, вважав О. М. Ловягін, марево нездійсненої цілковитої бібліографії має бути забуте й замінене завданнями, що реалізуються за наявних сил і засобів. Необхідно пам'ятати, нагадує автор, що друкований добуток не є щось надприродно високе, а лише видозмінене усне слово. Як не всяке словесне варте того, аби його запам'ятати, так і не все друковане гідне того, щоб його зберегти і описати. Інакше ми потонемо у цій безмежності даремних записів [27, с. 115].

Слід зауважити, що підсумкова теза науковця набула особливої ваги у другій половині XX сторіччя, коли число наукових публікацій у світі стало подвоюватися кожні 10–15 років [9, с. 15].

Отже, можна зробити висновок, що періодичні видання як джерело

історико-книгознавчих досліджень повсякчас привертала увагу відомих науковців: літераторів, істориків та бібліографів. Вивчення журнальної бібліографії XVIII – початку XX ст. спонукає до важливих узагальнень, а саме:

✓ друга половина XVIII ст. – перші десятиріччя XIX ст. в історії української й російської журналістики означені створенням перших часописів і затвердженням наукового журналу як типу видання. Видавництво «Харьковского еженедельника» безпосередньо пов'язане з першим в Україні університетом. На основі досвіду перших російських продовжуючих і періодичних видань – «Комментариев Академии наук» и «Примечаний к Ведомостям» – почали видаватися «Ежемесячные сочинения» та низка інших загальнонаукових часописів. Спільні риси цих видань – універсальність тематики, популярність викладу, оглядовий характер інформації з використанням матеріалів із зарубіжних книг та журналів. Основний тематичний напрям публікацій – загальні питання природознавства і техніки. Ці часописи підготували основу для виникнення галузевих фахових видань з вузких напрямків, що сталося декількома десятиліттями згодом;

✓ на початку XIX ст. відбулася диференціація, у результаті якої наукові й літературні журнали цілковито розділилися в самостійні категорії із чіткою структурою й іншими типологічними ознаками;

✓ початок XIX характеризується розвитком зацікавленості теоретичними питаннями бібліографії й появою перших періодичних видань, де ці питання було сформульовано. Поряд із журнальною бібліографією, що об'єктивно показувала місце бібліографією в житті суспільства в цілому, її зв'язки із групами наук, книг і читачів, виникає синкретична за змістом журналістика. У ній бібліографію поставлено у зв'язок із групами наук, що складають зміст журналу. З'являються й власне теоретичні статті, що дозволяє бачити в синкретичних журналах початок бібліографічної періодики, період розквіту якої настане лише в XX сторіччі;

✓ у першій чверті XIX сторіччя в межах Росії відбувається інтенсивний процес формування перших спеціальних журналів, присвячених техніці й природознавству, ведеться пошук форм і типів фахових видань. Це був початковий етап диференціації різних наукових галузей, що остаточно виокремились у другій половині XIX сторіччя, тоді ж почалась спеціалізація бібліографії, і межі її сфери діяльності стали визначатися більш конкретно;

✓ у першій половині XIX ст. відбулось фактичне відокремлення наукової періодики від загальнополітичної;

✓ 60-ті роки XIX ст. – період швидкого кількісного зростання і кардинальних якісних змін українських та російських часописів. Саме в ці роки органи преси набувають чіткий політичний курс, утворюються два напрями – демократичний та ліберальний. Журнали ще зберігають провідне положення в пресі, незважаючи на збільшення числа, тиражів та впливу газет. Остаточо формується тип «товстого» літературно-критичного й літературно-громадського (політичного) журналу. Зростає галузева, спеціалізована періодика;

✓ кінець XIX – перші десятиріччя XX ст. – період домінування загальнополітичної преси над науковою (як виняток – сільськогосподарські журнали, що інтенсивно формувалися та видавалися в межах тогочасної Росії);

✓ взаємодія бібліографії з публіцистикою на поч. XX ст. не тільки збагатила поняття «бібліографія», але й максимально означила проблему співвідношення різних видів діяльності, пов'язаних із періодикою й читачем.

Роль цих чинників неможливо перебільшити: кінець XVIII – перші десятиріччя XX ст. – етап нагромадження досвідів, орієнтованих на системне розуміння й пізнання об'єкта «преса – читач», уваги до диференційованої структури користувачів та їх запитів.

Список використаної літератури

1. *Акопов, А. И.* Отечественные специальные журналы. 1765–1917. Историко-типологический обзор: монография [текст] / А. И. Акопов. – Ростов : Издательство Ростовского университета, 1986. – 128 с. Американська преса [текст] // Бібліологічні вісти. – 1923. – № 2. – С. 32–34.

2. *Балика, Д. А.* Активізація роботи в наукових бібліотеках [текст] / Д. А. Балика // Бібл. зб. Ч. 1. Праці першої конференції наукових бібліотек УРСР. – К. : Всенародня Бібліотека України при УАН, 1926. – С. 89–98.

3. *Балика, Д. А., Карпинська, О. І.* Інтереси читачів-українців загальної читальні ВБУ [текст] / Д. А. Балика, О. І. Карпинська // Життя і революція. – 1927. – № 3. – С. 334–344.

4. *Белинский, В. Г.* Русская литература в 1842 г. [Текст] / В. Г. Белинский. Полное собрание починений. Т. VI. Статьи и рецензии 1842–1843. – Москва : Издательство академии наук СССР, 1955. – С. 512–546.

5. Библиография русской периодической печати 1703–1900 гг. [Текст] : материалы для истории русской журналистики / сост. и издал Н. М. Лисовский. – Петроград : Тип. Акц. Общ. Тип. Дела, 1915. – 1067 с.

6. *Дем'янчук, В.* Видавнича діяльність Всеукраїнської Академії наук [Текст] / В. Дем'янчук // Бібліологічні вісти. – 1923. – № 2. – С. 8–19.

7. *Дем'янчук, В.* Видавнича діяльність Всеукраїнської Академії наук (продовження) / В. Дем'янчук // Бібліологічні вісти. – 1923. – № 3. – С. 18–22.

8. *Евстигнеева, Г. А., Земсков, А. И.* Новые тенденции в развитии мирового рынка научных публикаций – роль и место библиотек [текст] / Г. А. Евстигнеева, А. И. Земсков // Научные и технические библиотеки. – 2004. – № 5. – С. 15–26.
9. *Ильинский Л. К.* Что такое «повременная печать» [текст] / Л. К. Ильинский // Труды комиссии Русского Библиологического Общества по описанию журналов XIX века : Литературно-библиологический сборник. Вып. I. – Петроград, 1918. – С. 107–118.
10. *Ігнатієнко, В.* Історія української преси та її вивчення [текст] / В. Ігнатієнко // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 3. – С. 22–26.
11. *Ігнатієнко, В.* Нелегальні Українські видання 1914–1916 [текст] / В. Ігнатієнко // Бібліологічні вісті. – 1926. – № 1. – С. 64–70.
12. *Ігнатієнко, В.* Українська преса (1816–1933 pp.) [текст] : історико – бібліографічний етюд / В. Ігнатієнко. – Х. : Держ. видавництво України, 1926. – 78 с.
13. *Ігнатієнко, В.* Української преса в 1922 році [текст] / В. Ігнатієнко // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 1. – С. 5–12.
14. Книга о книге. Т. 2. [Текст] – Л. : Научно-Исследовательский Институт Книговедения при Государственной Публичной Библиотеке, 1929. – 282 с.
15. *Коваль, Т.* Історія вивчення читацького контингенту в контексті бібліотечно-інформаційного сервісу (20-ті роки ХХ ст.) [Текст] / Т. Коваль // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Випуск 9. – К., 2002. – С. 121–128.
16. *Кревецький, Ів.* Перша газета на Україні [текст] / Ів. Кревецький // Бібліологічні вісті. – 1926. – № 4. – С. 5–15.
17. *Крип'якевич, І.* Найдавніші папірні на Україні (XVI ст.) [Текст] / І. Крип'якевич // Бібліологічні вісті. – 1926. – № 1. – С. 64–65.
18. *Куфаєв, М.* Книга й формальна метода [текст] / М. Куфаєв // Бібліологічні вісті. – Київ – 1926. – № 1. – С. 56–62.
19. *Куфаєв, М. О.* Ловягин «Основы книговедения» [текст] / М. Куфаєв // Бібліологічні вісті. – 1926. – № 2. – С. 81–84.
20. *Лисиченко, Д.* Стан книжкової торгівлі [текст] / Д. Лисиченко // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 4. – С. 35–40.
21. *Лисиченко, Д.* Українська преса в Катеринославі [текст] / Д. Лисиченко // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 2. – С. 1–7.
22. *Лисовский, Н. М.* Книговедение как предмет преподавания, его сущность и задачи : вступительная лекция, читанная 28 сентября 1913 г. в Императорском Петроградском Университете приват-доцентом Н. М. Лисовским [текст] / Н. М. Лисовский – Петроград : Т-во Тип. Рябушинских, 1915. – 24 с.
23. *Лисовский, Н. М.* Собрание и разработка статистических сведений о книгоиздательстве и периодической печати в России [Текст] / Н. М. Лисовский – С.-Петербург, 1896. – 26 с.
24. *Ловягин, А. М.* Исторические и библиологические очерки. Вып. 1 [Текст] / А. М. Ловягин. – Пг. : Тип. А. Ловягина, 1917. – 156 с.

25. *Ловягин, А. М.* О труде библиографа и библиолога [текст] / А. М. Ловягин. – Б. м., Б. г. – С. 177–184.
26. *Ловягин, А. М.* Основы книговедения [текст] / А. М. Ловягин – Л. : Кооперативное товарищество «Начатки знаний», 1926. – 165 с.
27. *Ломоносов, М. В.* Полное собрание сочинений. Т. 10. Службные документы и письма 1734–1765 гг. [текст] / М. В. Ломоносов. – М.–Л. : Издательство академии наук СССР, 1954. – 934 с.
28. *Максименко, Ф. П.* До питання про історію української преси [текст] / Ф. П. Максименко // Бібліотечний журнал. – 1926. – № 4–5. – С. 54–63.
29. *Меженко, Ю.* Вступна стаття [текст] / Ю. Меженко // Труды Института книгознания. Т. 2. Праці кабінету вивчення книги й читача. Зб. 1. – Х. – К. : Держвидав України, 1930. – С. 5–7.
30. *Меженко, Ю.* Перспективи розвитку великих та наукових бібліотек [текст] / Ю. Меженко // Бібліологічні вісті. – К., 1926. – № 2. – С. 32–39.
31. *Меженко, Ю.* Про один з бібліологічних фронтів [текст] / Ю. Меженко // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 2. – С. 8–19.
32. *Меженко, Ю.* Теоретичні передумови орг. укр. бібл. роботи [текст] / Ю. Меженко // Бібліологічні вісті. – К., 1926. – № 4. – С. 48–61.
33. *Міяківський, В.* До історії журналістики на Україні [текст] / В. Міяківський // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 1. – С. 13–26.
34. *Неустроев, А. Н.* Историческое розыскание о русских повременных изданиях и сборниках за 1703–1802 гг., библиографически и в хронологическом порядке описанных А. Н. Неустровым [текст] / А. Н. Неустроев. – СПб : Типография товарищества «Общественная польза», 1874. – 879 с.
35. Очерки по истории русской журналистики и критики. Т. I. : XVIII век и первая половина XIX века [текст] / [ред. коллегия: проф. В. Е. Евстигнеев и др.]. – Л. : Изд-во Ленинградского гос. ун-та им. А. А. Жданова, 1950. – 604 с.
36. Очерки по истории русской журналистики и критики. Т. II. : Вторая половина XIX века [текст] / [ред. коллегия : доц. В. Г. Березина и др.] – Л. : Изд-во Ленинградского гос. ун-та им. А. А. Жданова, 1965. – 516 с.
37. *Пастернак, С.* Всенародна Бібліотека України (До п'ятирічного ювілею) [текст] / С. Пастернак // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 3. – С. 14–22.
38. *Перфецький, Є.* Друкарні та стародруки Підкарпат. Руси-України [текст] / Є. Перфецький // Бібліологічні вісті. – Київ, 1926. – № 4. – С. 26–34.
39. Положення про Укр. Наук.-Дослідчий Інст. Книгознавства [текст] // Бібліологічні вісті. – 1926. – № 2. – С. 85–86.
40. Пресса на Украине [текст] : материалы Всеукраинского совещания редакторов. – Х. : Пролетарий, 1925. – 109 с.
41. *Романовський, В.* До історії папірень на Україні [текст] / В. Романовський // Бібліологічні вісті. – 1926. – № 2. – С. 73–80.
42. *Рубакин, Н. А.* Библиологическая психология [текст] / Н. А. Рубакин. – М.: Проект «Трикта», 2006. – 799 с.

43. *Рубакин, Н. А.* Избранное в 2-х т. [Текст] / Н. А. Рубакин. Т. 1. Книговедение. – М. : Книга, 1975. – 223 с.
44. *Рубакин, Н. А.* Избранное в 2-х т. [Текст] / Н. А. Рубакин. Т. 2. Самообразование. – М. : Книга, 1975. – 280 с.
45. *Рубакин, Н. А.* Основные задачи библиотечного дела [текст] / Н. А. Рубакин. – С.-Петербург : Тип. М. А. Александрова, 1907. – 31 с.
46. *Сагарда, М.* Відділ періодики [Текст] / М. Сагарда. // *Бібліотечний журнал.* – 1925. – Ч. 2–3. – С. 15–17.
47. *Сагарда, М.* Завдання української періодики [текст] / М. Сагарда // *Методологічний збірник : Українська бібліографія.* – К., 1928. – Вип. 1. – С. 87–106.
48. *Сагарда, М.* Науково-дослідчі завдання ВБУ [текст] / М. Сагарда // *Бібліотечний збірник.* Ч. 2. : На науково-бібліотечному фронті УСРР – К. : Всенародна бібліотека України при Укр. акад. наук, 1927. – С. 26–53.
49. *Сагарда, М.* Наші завдання щодо періодичної преси України [текст] / М. Сагарда // *Бібліотечний журнал.* – 1926. – Ч. 2–3. – С. 16–17.
50. *Сагарда, М.* Обсяг поняття «періодика» (До основних питань зведеного каталогу періодичних видань у бібліотеках України) [текст] / М. Сагарда // *Журнал бібліотекознавства та бібліографії.* – 1928. – № 2. – С. 15–34.
51. *Січинський, В.* До питання про автора гравюр україн. Першодрук [Текст] / В. Січинський // *Бібліологічні вісти.* – 1923. – № 6. – С. 58–61.
52. *Сомов, Н. М.* Что такое периодика, газета или журнал? [Текст] / Сомов, Н. М. // *Журналист.* – 1926. – № 1. – С. 44–46.
53. *Таранушенко, С.* Рідкий стародрук [текст] / С. Таранушенко // *Бібліологічні вісти.* – 1926. – № 4. – С. 16–21.
54. *Труди Інституту книгознавства [текст] : Бібліотека і читач на Україні.* Т. 2. : Праці кабінету вивчення книги й читача. Зб. 1. / за ред. Д. Балики. – Х. – К. : Держвидав України, 1930. – 240 с.
55. *Труды комиссии Русского Библиологического Общества по описанию журналов XIX века [Текст] : Литературно-библиологический сборник.* Вып. 1. / под ред Л. К. Ильинского. – Петроград : Русское библиологическое общество, 1918. – 136 с.
56. *Яновский, М. Ф.* О книге : опыт анализа понятия «книга» [текст] / М. Ф. Яновский с пред. С. И. Маслова. – К. : Культура, 1929. – 188 с.
57. *Ясинський, М. М.* В справі української книгознавчої термінології [текст] / М. М. Ясинський // *Бібліотечний журнал.* – 1926. – Ч. 2–3. – С. 12–16.
58. *Ясинський, М. М.* До питання про початок української преси [текст] / М. М. Ясинський // *Бібліологічні вісти.* – 1923. – № 4. – С. 44–46.
59. *Ясинський, М. М.* Шіфр Кетера М. М. / М. М. Ясинський // *Бібліологічні вісти.* – 1923. – № 1. – С. 26–30.

УДК 025.17:027.54 (477.83)+929:02(477)Луцик Р. Я.

Оксана Зінько,

мол. наук. співробітник Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника

ДОСЛІДЖЕННЯ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК – ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Р. Я. ЛУЦИКА (1900–1974)

У статті здійснено огляд професійної діяльності Романа Ярославовича Луцика (1900–1974), завідувача відділу рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. Розкрито основні напрями роботи ученого з упорядкування, організації та наукового опрацювання фондів стародруків і рідкісних видань. Констатовано, що заслугою Р. Я. Луцика є те, що цінні книжкові пам'ятки були удоступнені ученим, а відділ рідкісної книги став джерельною базою та осередком пам'яткознавчих досліджень для багатьох книгознавців. Р. Луцик уклав каталог інкунабул з фондів відділу рідкісної книги, а також був співукладачем ґрунтовних каталогів стародруків, автором наукових розвідок про книжкові пам'ятки, порадником для львівських дослідників книговидання.

Ключові слова: книжкова пам'ятка, стародрук, бібліотечні фонди книжкових пам'яток, бібліографічний опис стародруків.

Роман Ярославович Луцик (1900–1974) – яскравий представник плеяди галицьких бібліотекарів, професійна діяльність яких протікала у складний повосенний час реорганізаційних перетурбацій та перебудови бібліотечної сфери Львівщини і була скерована на творення найвагомішої академічної установи регіону – наукової бібліотеки. Р. Луцик – не лише співучасник організаційних процесів непростого радянського етапу бібліотечного будівництва у Львові, але й один із фундаторів та довголітній очільник відділу стародрукованих та рідкісних книг академічної бібліотеки.

Професійна діяльність Р. Луцика, його персональний внесок у бібліотечне будівництво львівського регіону непростого періоду 40–70 рр. ХХ ст. не виокремлений, а прізвище ще донедавна лише принагідно згадувалося у загальному контексті становлення ЛННБ [2, с. 3]. Розпочате вивчення наукового доробку та аналіз фахової діяльності Р. Луцика [23] дають змогу стверджувати, що учений добре розумів цінність книжкових пам'яток, здійснював не лише їх бібліографічний опис, але й належне наукове розкриття.